

בעזה ש"ת

מתעבות

לחקר תורת הגאונים והקדמונים
וקהילות ישראל במלכות ישמעאל

כרך א • אדר תשפ"ו

מכון
אהלי
קדם

מתנות

לחקר תורת הגאונים והקדמונים
וקהילות ישראל במלכות ישמעאל
כרך א • אדר תשפ"ו

נשיא המערכת

הרה"ג הרב שמעון חי אלוף שליט"א
רב קהילת אהבה ואחוה וקהילת אהל אברהם

חברי המערכת

הרב ישי רונן

הרב דוד יוסף

©

כל הזכויות שמורות
ירושלים 2026

יו"ל ע"י
מכון
אהל
קדם

לכל ענייני הקובץ

kovetzmetivot@gmail.com

מאמרים הערות ותגובות יתקבלו בברכה
ויתפרסמו לפי שיקול דעת העורכים

אחריות תוכן המאמרים

הינה על כותביהם בלבד

עיצוב כריכה ושערים

המעצב

איזמר נתן • 050-2643860

סדר ועימוד

ירידה כהן 058-321-6699

תמונת הכריכה הקדמית:

היכל בית הכנסת 'בן עזרא' בקהיר

במקורו בית הכנסת של קהילת "אלשאמיין" (בני ארץ ישראל) בו נמצאה הגניזה הקהירית

בתחתית העמוד:

כתר ארס-צובא

תמונת הכריכה האחורית:

אוסף קטעים וכתבי יד שנמצאו בגניזה הקהירית

כתבי היד בכריכה האחורית:

פארסת (רשימת חיבורים) של רב סעדיה גאון

אגרות בכתובת ידם הטהורה של רב האיי גאון, הרמב"ם, רבינו אברהם בן הרמב"ם

קולופון לפירוש רב האיי גאון לחגיגה בכתובת ידו הטהורה של רב אביתר גאון ארץ-ישראל

תמונות כתבי היד באדיבות ספריית האוניברסיטה בקיימברידג'

תוכן העניינים

7	דברי פתיחה וברכה ממז"ר הר"ה ג'ר' שמעון חי אלוף שליט"א
11	מבוא

♦ גנוזות ♦

31	ספר 'דיוקי המקרא' לר' יהודה אבן בלעם - פירוש ספר שמואל הרב ישי רונן
43	קטעים חדשים מספר "המספיק לעובדי השם" - בענין לימוד החכמות ובענין בינויי עם ישראל הרב דוד יוסף
69	אוריין תליתאי - השלמות לשלוש פרשיות החסרות בפירוש התורה לרבנו אברהם בן הרמב"ם הרב משה מיימון

♦ ספונות ♦

91	פרקי מבוא לספר הלכות גדולות, וההדרה של תחילת הלכות כתובות הרב ידידיה כהן
115	פרקי מבוא לתפסיר רס"ג לתורה, וההדרת הקדמותיו וחתימתו לתפסיר הרב ישי רונן ♦ הרב דוד יוסף
171	רשימת תאריכי פטירה מזמן הגאונים הרב יהודה זייבלד
175	נוסח העמידה לחול של קהילת המוסתערבים בדמשק הרב אהרן גבאי

תוכן העניינים

♦ חקר ועיון ♦

- 195 לתולדות הפולמוס בין רב סעדיה גאון לרב אהרון בר מאיר
הרב אברהם דשט
- 221 הלכה, פולמוס, ורטוריקה בכתבי רמב"ם ורבי יוסף טוב עלם
הרב הלל נובצקי
- 271 דעת הרמב"ם בענין השגחה פרטית על עם ישראל ויחסו לאוה"ע [חלק א]
הרב דודון רונן
- 299 בית הכנסת העתיק בדמויה כמקום "ההתבודדות השלמה" של חסידי מצרים
הרב יהודה זייבלד

♦ הלכה ומנהג ♦

- 327 מסורות וקבלות קדומות של בני בבל ומקורן בתורת הגאונים והקדמונים [חלק א]
הרב שמואל יואל סופר
- 381 ברכות מאוחרות לחתימת התלמוד ונוסחאות מחודשות
הרב משה ש. שבת
- 471 בירור מנהגי קשירת הציצית בתורת הגאונים, חכמי המזרח, ושאר חכמי ישראל
הקדמונים
הרב עמנואל מולקנדוב

פרקי מבוא לספר הלכות גדולות

וההדרה של תחילת הלכות כתובות

- אופי החיבור ומטרותיו • מעלתו וחשיבותו • מחבר הספר ותקופתו • מקורותיו •
- תפוצת הספר ומהדורות הדפוס • עדי הנוסח • בירור ענפי הנוסח השונים • סיכום
- והנחיצות במהדורה חדשה • נספח ביקורת • מהדורה

אופי החיבור ומטרותיו

לאחר¹ שנכתב ונחתם התלמוד בסוף ימי האמוראים ובימי הסבוראים, הפך הוא לאבן יסוד בפסיקת ההלכה, ומעתה עלה מאליו הצורך לקבץ את הדינים שבתלמוד ללא אריכות השקלא וטריא, עבור אלו שאין באפשרותם לעיין בכל דין בתלמוד ולהוציא מן הסוגיא את המסקנא.² למטרה זו נכתב ספר הלכות גדולות, שבו מביא המחבר את ההלכות שבתלמוד ללא משא ומתן שאינו מעניין ההלכה, וללא אגדות התלמוד, בתוספת מנהגים ותקנות מהגאונים, מפיהם ומפי כתבם. רעיון זה כבר נעשה לפניו בספר "הלכות פסוקות", אולם בצורה מצומצמת ביותר (ואפשר שזוהי משמעות נוספת לשם הספר הלכות גדולות).³

מעלתו וחשיבותו

חכמי הדורות החשיבו רבות את דעת בעל הלכות גדולות, משום היותו עד נאמן למסורת הגאונים ופסקיהם, ובספרו השתמרו תורתם ומנהגיהם. וכבר רב שמואל בן חפני גאון כתב בתשובה (תה"ג הרכבי סי' שיב) "ואנחנו נסמוך על זה שאמר בעל ההלכות כי היה בקי בדבר הלכה וכוונתו לשמים". גם התוס' (חולין מד. ד"ה כדי) והרא"ש (ברכות פ"ד סי' יד)

1 בעריכת המבוא נעזרתי בהקדמות הרא"ש טרויב למהדורת הלכות גדולות שלו, ובמאמרו של הרב ד"ר אברהם עפשטיין על הלכות גדולות. חלקים נרחבים מהמבוא מבוססים על חיבורו של ד"ר אהרן שויקה 'עיונים בספר הלכות גדולות', ירושלים תשס"ח. כמו כן תודתי נתונה להרב ישי רונן על עזרתו בבירור, ליבון, ודיוק פרטים רבים מתורת הגאונים בכלל וספר הלכות גדולות בפרט, ולהרב דוד יוסף שעבר על המבוא והעיר את הערותיו החשובות.

2 כדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה.

3 כמאתים שנה לאחר מכן, רבינו יצחק אלפסי - הרי"ף, דרך באותה דרך בספרו 'הלכות רבתי', אלא שהוא עשאה בצורה שיטתית ומביא כל הלכה ופסק שבגמ' (מלבד הלכתא למשיחא), ולאורך כל הש"ס (ובדרך כלל לפי סדר התלמוד גם בתוך המאמרים עצמם), וספרו נתקבל בכל תפוצות ישראל לאחד מספרי היסוד בפסיקת ההלכה.

כתבו על בה"ג "וכל דבריהם דברי קבלה ויש לסמוך עליהם". לשונות כיוצא באלה ניתן למצוא בדבריהם של עוד פוסקים רבים מגדולי כל הדורות.

מחבר הספר ותקופתו

בדבר זהות מחבר הספר, ידוע שהראשונים באשכנז וצרפת ייחסו את הספר לרב יהודאי גאון. לעומת זאת הראשונים שבספרד וצפון אפריקה כתבו שמחברו הוא רב שמעון קיירא. אולם לאחר שזכינו לאורם של דברי רבותינו הגאונים⁴ אשר שפתיים ברור מללו כי הספר חובר ע"י רב שמעון קיירא, ולא עוד אלא שכתבו שרב שמעון קיירא השתמש בהלכות פסוקות שחובר ע"י רב יהודאי גאון, נראה שנפשט הספק. וביחוד שבכמה מקומות נמצאו סתירות בין הלכות פסוקות והלכות גדולות, כך שקשה לומר שיצאו מידי מחבר אחד. לפי קביעה זו מתיישבת העובדה שמצאנו את שמו של רב יהודאי גאון נזכר בכמה מקומות בספר⁵.

אין בידינו פרטים אודות רב שמעון קיירא ופעלו, וככל הנראה למד בישיבת סורא ומקום מושבו היה בבצרה שבבבל. את ספרו חיבר לא לפני שנת ד'תקפ"ה ולא יאחר משנת ד'תרנ"ה (895-825 לסה"נ).

אע"פ שרב שמעון קיירא חי בתקופת הגאונים וספרו מושתת על דבריהם, חשוב לציין כי לא נסמך ל'גאון' (דהיינו ראש ישיבה של ישיבות סורא או פומבדיתא), אולם אין זה מוכיח שלא היה ראוי לכך.⁶

מקורותיו

המקור העיקרי של הספר הוא כאמור התלמוד הבבלי. מלבד זאת, במקומות רבים דבריו לקוחים מהשאלות לרב אחא משבחה ומהלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, וכנזכר לעיל בשם כמה גאונים. כמו כן ניכר שהמחבר השתמש בתוספתא, בתלמוד ירושלמי ובתשובות הגאונים.

תפוצת הספר ומהדורות הדפוס

בגניזת קהיר נמצאו העתקות רבות מאוד של ספר הלכות גדולות (כאשר יובא להלן), גם בספרי רבותינו הראשונים ישנם אלפי מובאות מדבריו, ויש ללמוד מכך שהיה ספר שימושי ונפוץ בסוף ימי הגאונים⁷ ובתקופת הראשונים (בחלק ממקומות מושבותיהם).

4 רב שרירא גאון בתה"ג הרכבי סי' שעו, רב האיי גאון בתשובות גאונים קדמונים סי' פז ובספר המכריע סי' לו, ועוד.

5 ואין צורך לומר שנוסף שמו מאוחר יותר ע"י תלמידים.

6 גם רב אחא משבחה מחבר השאלות לא נסמך ב'גאונות' (כמבואר להדיא באגרת רש"ג (מהדורת לוין עמ' 103) ובסדר הקבלה לראב"ד), אע"פ שבדאי היה ראוי לכך.

7 יש לציין שבישיבות הגאונים ככל הנראה הספר לא היה בשימוש כ"כ (מכמה סיבות), ועיקר תפוצתו היה בשאר העם.

אולם לקראת סוף תקופת הראשונים - כאשר החלה פעילות הדפוס - תפוצת הספר נתמעטה ביותר, ובתקופה זו הספר מובא בעיקר מתוך ספרי אחרים, וכמעט שלא מצוטט ממקורו. לדוגמא, מרן בספרו "בית יוסף" מביא את ספר הלכות גדולות מאות פעמים, אולם תמיד מתוך ציטוט מדברי אחד הראשונים, כך שנראה כי הספר לא היה לפניו.

להלן סקירה של כלל המהדורות המודפסות:

א. דפוס ונציה

בשנת ש"ח, נדפס לראשונה ספר הלכות גדולות בבית הדפוס של מארקו אנטוניו יושטיניאן. הדפסה זו היוותה תשתית לרוב מהדורות הספר שהודפסו לאחר מכן.

מהנכתב בשער הספר "מחובר ומיוסד להלכות כפי סדר שתא סדרי תלמוד בבלי", ובתחילת המפתח "אלו הם סימני ההלכות על הסדר **שסדרם המחבר** זכרונו לברכה", ניתן ללמוד על התערבות המדפיסים בספר ושנעשה מאמץ מצדם להנגיש את הספר בצורה נוחה (כמו שהלכות הרי"ף מסודרות על סדר הש"ס), אף שככל הנראה כתב היד בו השתמש המדפיס לא היה מסודר בצורה זו.

גם מהערות המדפיסים בדף א ע"ב, ניתן ללמוד על כך שנעשתה מעט התערבות בנוסח: "משום אל תשכן באהליך עולה. ראוי לתקן המעוות הנדפס מעבר לדף זה. רגזו לבבכם. לבבכם טעות. גם נחקקו הרבה יו"דין ואותיות יתירין כמו קירית שמע וזולתו כן נמצאו במקצת העתקות ישנים וה' יצילנו משגיאות." ניכר כי החשיבו המדפיסים את הכתיב שבכת"ל למיותר או שגוי, אולם כיום מתברר שאין זו שגיאה, אלא מדובר בכתיב המזרחי הקדום, בו השתמשו גם הגאונים. אשר על כן אף שאין כתיב זה נהוג במהדורות הדפוס המאוחרות, מ"מ היה מן הראוי לשמרו, ובפרט שמדובר בספר קדום כל כך המשמר מסורות עתיקות שחלקם לא שרדו לפנינו במקור אחר. כמו כן יתכן שבמקרים מסוימים השינוי עלול להקשות על הבנת הדברים.

בדפוס זה נוספה פעמים רבות בצידי העמודים תיבת 'פסק', פסקים אלו נוספו במהדורה זו ואינם באף אחד מעדי הנוסח, וישנם השערות מבוססות שפסקים אלו נוספו ע"מ לשוות לספר אופי שימושי ונצרך (אע"פ שלא היה כזה), ע"מ להגדיל את תפוצת הספר.

כמו כן בשוליים נוספו כמה פעמים גליונות עם נ"א (-נוסח אחר) או ס"א (-ספרים אחרים), וניתן ללמוד מכך שלפני המדפיסים היה יותר מכתב יד אחד.

מאז שנדפס הספר בשנת ש"ח, לא נדפס שוב במשך 250 שנה, אז נדפס שלוש פעמים תוך שמונה שנים (תקס"ד בלמברג, תקע"ע בוינה, תקע"א בזוליקאו), שלושתם ללא שינוי מדפוס ונציה. אי הדפסת הספר במשך זמן כה רב מסביר מדוע אחרונים רבים לא ראו את

דבריו במקורם, וכל מה שדנו בדבריו היה מתוך מה שהביאוהו הראשונים ומיעוט אחרונים שהיה בידם הספר, משום היותו נדיר ויקר המציאות.

כאן יש להזכיר שלוש מהדורות נוספות של ה"ג (המבוססות אף הן על דפוס ונציה), שבכולן לא נדפס אלא חלק קטן מהספר⁸:

- מהדורת שונה הלכות, אמשטרדם תקכ"ב, בתוספת חקירות הלכתיות (שאינם קשורים בהכרח לדברי בה"ג) להרב שלמה שלם אב"ד אמשטרדם.
- בוילנא תרנ"ד, נדפס הספר מתחילתו עד הל' מילה, בתוספת ביאור ופירוש 'שפת אמת' להרב אשר מרגליות.
- מהדורת משנה הלכות, ניו יורק תשי"ח-תשנ"ו, בה נדפס רק חלק מסדר נשים בתוספת פירוש קצר וחידושים ופלפולים מאת הג"ר מנשה קליין זצ"ל.

ב. דפוס וורשא

בשנת תרל"ה יצאה מהדורה חדשה של הלכות גדולות ע"י הרב אברהם שמעון טרויב⁹, אף היא מבוססת על נוסח דפוס ונציה, ונוסף בה ציון מראי מקומות לש"ס בגוף הספר, הערות והגהות קצרות בתחתית הדף (שהנגישו משמעותית את החיבור), וחידושים וביאורים שנדפסו בסוף הספר. מלבד הגהותיו שבהערות, הוכנסו תיקונים והגהות - אפי' משמעותיים - בגוף הספר בלי להעיר על כך, ובמקומות רבים זכה לכוין לנוסחא אמיתית הנמצאת בכתבי היד.

ג. דפוס ברלין

בין השנים תרמ"ח-תרנ"ב הוציא לאור הרב עזריאל הילדסהיימר (ראש ביהמ"ד לרבנים בברלין, ובעל שו"ת ר' עזריאל הילדסהיימר) ע"י חברת מקיצי נרדמים את ספר הלכות גדולות מתוך כת"י וטיקן 142¹⁰ שנתגלה בזמנו.¹¹ מהדורה זו כוללת ציונים לגמרא וכתבי הגאונים והראשונים, פירוש הלכות קשות, מבוא ומפתחות. העתקת כתב היד נעשתה בצורה מדויקת¹², ועל כן שגיאות מהדורה זו מועטות. נוסח כת"י זה שונה במקומות רבים מנוסח ד"ו (ורעז"ה מעיר על כך רבות), ובזמן הוצאתה נחשבה כמהדורה אחרת של הלכות גדולות.

- 8 וישנן סיבות נוספות הגורמות שאינן נחשבות כמהדורה שונה של ספר ה"ג.
- 9 ראב"ד קידן שבליטא, מגדולי החכמים בדורו, מתולדותיו ופעלו יובא במבוא המורחב.
- 10 אודות כת"י זה ראה להלן.
- 11 במקור הספר יצא לאור בארבע חוברות, ונדפסו לאחר מכן בכרך אחד, ונדפס שוב ע"י הרב יצחק סץ בשנת תשס"ט בתוספת כותרות, ציונים לדפי כתה"י בצידו העמודים, ופתיחה קצרה.
- 12 רעז"ה עצמו ככל הנראה לא ראה את כתב היד בעצמו, וההעתקה נעשתה ע"י אחרים לבקשת הרב רנ"ר רבינוביץ' מחבר ספר דקדוקי סופרים.

ד. דפוס ירושלים - מהדורת רעז"ה י-ם

כמעט מאה שנה לאחר מכן, בין השנים תשל"ב-תשמ"ז, הוציא לאור הרב עזריאל הילדסהיימר - נכדו של רעז"ה מברלין - מהדורה ביקורתית של ספר הלכות גדולות בשלושה כרכים, והוסיף בתחילת כל כרך מבואות הסוקרים ענינים שונים בספר ה"ג (מהדורה זו מכונה במהדורתנו רעז"ה י-ם).

כ'נוסח יסוד' (נוסח הפנים) קבע את כת"י מילאנו¹³, ובהערות הביא שינויי נוסח מכת"י אחרים וקטעי גניזה (כמאה וחמישים קט"ג).¹⁴ בנוסף, חלקים נרחבים מספר הלכות פסוקות מובאים בספר כהשוואה להלכות גדולות.

מהדורה זו לא קנתה שביתה בבתי המדרש, ככל הנראה משום שאיננה מצויה כלל, כי מאז הדפסתה הראשונה לא נדפסה שוב (אף במהדורת צילום). אולם אנשי מחקר רבים ורוב המהדירים השונים עושים את עיקר שימושם במהדורה זו, בהיותה כוללת שינויי נוסחאות ומחקרים רבים, וזאת על אף שנכתבה עליה ביקורת שלילית (דוגמא לכך ראה להלן בנספח למבוא).

ה. מהדורת מכון ירושלים

המהדורה הנפוצה ביותר כיום, ראתה אור בשנת תשנ"ב ע"י מכון ירושלים. מהדורה זו נתייחדה בעיקר בכך שנוספו בה חידושים והגהות מכמה מרבתינו האחרונים. אולם מבחינת נוסח, על אף הנכתב בשער כי הספר נערך ע"פ דפוס ונציה **"ושאר דפוסים וכתבי יד"** (וב'פתח דבר' נכתב כי מטרת המהדורה היא להביא לפני הלומדים את הספר **"בצורה מושלמת"**, שימושית ומדויקת), אין במהדורה זו כל חידוש מהותי, מאחר שהינה העתקה מדויקת של נוסח דפוס ונציה (יחד עם הפסקים שנדפסו בצידי העמודים) עם הגהותיו של רא"ש טרוב (חלקם בהערות וחלקם תוקנו בגוף הספר בלי להעיר על כך), ונוספו בה מבחר מצומצם של נוסחאות מדפוס ברלין וממהדורת רעז"ה י-ם שהובאו בהערות. וזאת על אף שכבר אז נתפרסמו כמה כת"י נוספים שיכלו לשפר את נוסח הספר באופן משמעותי.

ו. מהדורת מוסד הרב קוק

מהדורה מדעית נוספת של הלכות גדולות ראתה אור בהוצאת מוסד הרב קוק, בעריכת ד"ר יהונתן עץ-חיים. שני כרכי המהדורה הודפסו לאחר פטירתו, את הכרך הראשון ככל הנראה הכין לדפוס עוד בחייו, והכרך השני הושלם בחלקו ע"י אחרים. מהדורה זו כוללת את הלכות ברכות, שבת, עירובין, פסח, ומסתיימת במסכת ראש השנה. קודם לכן הוציא עץ-חיים את ספר הלכות פסוקות בארבעה כרכים (ובתוספת כרך של הלכות פסוקות מן הגניזה).

13 אודות כת"י זה ראה להלן.

14 יש לציין שכי"ס³ (שיובא להלן) לא עמד לפני רעז"ה י-ם, וכך גם קטעי גניזה רבים.

עץ-חיים הסכים עם רעז"ה י-ם וקבע גם הוא את כת"י מילאנו כנוסח יסוד (אע"פ שביקר אותו בכמה דברים אחרים), וכאופיה של מהדורה מדעית הביא את כל השינויים שבכל עדי הנוסח האחרים (ובכללם מהתלמוד ומה"פ) ובתוכם קטעי גניזה רבים. רשימה מפורטת של כל קטעי הגניזה שהשתמש בהם נדפסו בסוף כל כרך.

עדי הנוסח

להלן רשימה וסקירה על כל עדי הנוסח של ספר הלכות גדולות:

א. דפוס ונציה ש"ח (ד"ו)
הנ"ל.

ב. כת"י פריז (כ"פ)

כתוב בכתובה מזרחית מרובעת (חלקו אף מנוקד בניקוד טברייני), ומכיל 60 דפים. מסתבר שכתה"י במקורו הקיף את החיבור כולו, אך מה שנותר בידינו הם חלקים מסדרי נשים ונזיקין ונדה, ופעמים שחסרים כמה דפים באמצע. כתה"י כפי שהוא בידינו היום כולל בסך הכל כרבע מהחיבור.

ג. כת"י וטיקן 136 (כ"ד - כת"י רומי)

כתוב בכתובה אשכנזית, ומכיל 219 דפים. כתה"י שבידינו מכיל כמעט את כל החיבור (עד תחילת סדר קדשים), וככל הנראה הקיף את החיבור כולו.

ד. כת"י סנט פטרבורג 188 (כ"ט)

כתוב בכתובה אשכנזית, בידינו 71 דפים ממנו, כשבמקורו הקיף את כל החיבור.

ה. כת"י סנט פטרבורג 305 (כ"ט)

כתוב בכתובה אשכנזית, ובידינו ממנו 48 דפים, גם הוא במקורו הקיף את כל החיבור. יש לציין שכמחצית מכתה"י איננו בספריית סנט פטרבורג, אלא בכמה אוספי ספריות שונות מגניזת קהיר.

ו. כת"י וטיקן 142 (ממנו נדפסה מהדורת ברלין, ומכונה אצלינו כ"ב)

כתוב בכתובה ספרדית (ומקורו ככל הנראה מצפון אפריקה¹⁵), מכיל 389 דפים, ומלבד כמה קבוצות הלכות החסרות לגמרי (חלה, נדרים, נזיר, כתובות, הספד וקידושין הנפסק בתחילתו), מקיף הוא את כל החיבור.

ז. **כת"י מילאנו-אמברוזיאנה** (הוא נוסח הפנים של מהדורת רעז"ה י-ם, ומכונה אצלנו כי"מ) כת"י זה אינו מיוחד לה"ג, אלא הוא חמישה חומשי תורה ומסביבו חיבורים שונים כדוגמת "מקראות גדולות" (רש"י, ראב"ע, ריקנטי וחזקוני עה"ת, מסכת ד"א, מורה נבוכים, ועוד), ואת ספר הלכות גדולות כתב הסופר בטורים צרים לאורך העמוד. כתוב ברובו בכתובה איטלקית, ומשוייך באופן מובהק לאיזור איטליה. כתה"י מקיף את החיבור כולו.

ח. כת"י מן הגניזה

ספר הלכות גדולות הינו מן החיבורים הנפוצים ביותר בגניזה בקהיר, כאשר כיום רשומים מעל 400 קטעי גניזה השייכים לו, ומתוכם כ-300 צורפו ל-40 טפסים¹⁶, (המכונים במהדורתינו כי"ג^א, כי"ג^ב... עד כי"ג^ט). על שלושה מתוכם ניתן לשער בסבירות גבוהה שהקיפו את כל החיבור, בעוד השאר הקיפו כנראה רק סדר אחד, פרקים בודדים או פרק אחד בלבד.

כדוגמא, נציין כאן פרטים אודות כמה מהם¹⁷:

- כי"ג^א - כולל 85 דפים, כתוב בכתובה מזרחית.
- כי"ג^ב - כולל 21 דפים, כתוב בכתובה איטלקית.
- כי"ג^ט - כולל 20 דפים, כתוב בכתובה מזרחית.
- כי"ג^{טז} - כולל 13 דפים, כתוב בכתב צפון אפריקאי.

ט. העתקות רבותינו הראשונים

קטעים רבים מספר הלכות גדולות מועתקים מאות רבות של פעמים בספרי רבותינו הראשונים, מלבד אלפי פעמים שדבריו מובאים בדבריהם ודנים בהם, ומתוך העיון ניתן לראות את הבנתם בדבריו, ופעמים אף את הנוסח שהיה לפנייהם.

בירור ענפי הנוסח השונים

כבר רבותינו הראשונים עמדו על כך שיש הבדלים בין מהדורות שונות של ספר הלכות גדולות, ואף כינו אותן בשמות שונים, כגון "הלכות גדולות של אספמיה" וכן "הלכות גדולות שכתב (-שהעתיק) רבינו יוסף טוב עלם"¹⁸. האור זרוע כותב (ח"א סי' שעד) "ראיתי כתוב בהלכות גדולות... ובהלכות גדולות אחרים ראיתי כתוב..." ובמקום אחר (ח"א סי' תיא) כותב "ספר הלכות גדולות שנכתבו בבבל" (ביחס למהדורה אחרת שתחת ידו). ומעת שנתפרסמה מהדורת ברלין, נפתח פתח לחקור אחר נוסח הלכות גדולות ולזהות

16 דהיינו שצורפו כמה קטעים השייכים זה לזה שנפרדו לטופס אחד.

17 מידע מפורט אודות כתבי היד וכלל קטעי הגניזה, יובא במבוא המורחב אי"ה.

18 סמ"ג (לאווין ס), ועי' בספר האגור הל' תפילין (סי' נח) ובתוספות מס' נזיר (נט: ד"ה אמר).

מהדורות אלו, מאחר שישנם שינויים רבים בין מהדורת ברלין לבין דפוס ונציה הנפוץ, והנסיגות לבירור המהדורות המשיכו ביתר שאת לאחר שיצאה לאור מהדורת רעז"ה י-ם על מבואותיו הרבים. אולם רובם לא הבשילו לכדי מסקנות ברורות, ועל אחת כמה וכמה שלא לידי הוצאה חדשה של הלכות גדולות. המחקר המקיף ביותר על הלכות גדולות, נעשה ע"ד ר' אהרן שויקה בחיבורו 'עיונים בספר הלכות גדולות', והמסקנות המובאות להלן מבוססות על דבריו.

ישנם ארבעה מאפיינים שעל פיהם אפשר לקבוע את רמת מקוריותו של עד הנוסח בספר הלכות גדולות:

א. סדר הפרקים

סדר הפרקים (-חטיבות ההלכות) המוכר כיום המובא בדפוס ונציה, איננו הסדר המופיע בכל שאר עדי הנוסח. בענין זה שורה אי אחידות בין כלל עדי הנוסח השונים, עד שניתן לומר שאין ולו מקום אחד שבו שווים כל כתי"י בסדר מסויים.

אולם המסקנא העולה מניתוח הסדר שבכתי"י היא, שנראה כי כ"פ (אליו מצטרפים כמה עדי נוסח נוספים) מייצג את צורתו המקורית של ה"ג. הסדר בו מתאפיין בחלוקה ענינית יותר ואינו על סדר התלמוד דוקא, ובמקרים מסויימים ניכר שחלוקת הפרקים דומה למצוי במקורות מהם שאב המחבר, שהם התלמוד¹⁹, השאלות והלכות פסוקות.

בשאר עדי הנוסח נראה בבירור כי נעשו נסיונות לקרב את סדר הלכות גדולות לסדר המשנה והתלמוד, והם מתחלקים לשני ענפים עיקריים: **ענף אחד** (הכולל את כ"ד, ד"ו ושאר כתבי היד האשכנזיים) בו השינויים במבנה הספר גדולים יותר, והוא היותר קרוב לסדר המשנה, ורחוק יותר מהסדר המקורי של הלכות גדולות. בענף זה צריך להבדיל בין ד"ו שהשלים את המעבר לסדר התלמוד, לבין שאר כתי"י בענף זה שקרובים ממנו לסדר המקורי. **ענף שני** (כ"ב וכ"מ) שככלל מסודר אף הוא על סדר המשנה, אך נמצאו כמה מקומות שבהן הוא מסודר בסדר עניני יותר, בדומה לכ"פ²⁰.

ב. ה'תוספתא' שבהלכות גדולות ומיקומה

בסופם של מספר פרקים בהלכות גדולות, ישנן קבוצות הלכות הנראות כאינן שייכות לעיקר הפרק, וכוננו בשם 'תוספתא' מלשון תוספת (שם זה נקבע על פי מקום אחד בד"ו בו שרדה הכותרת 'תוספתא' לקבוצת ההלכות הללו, וכמו כן נאמר בסופו 'סליקא לה תוספתא'. ויש להבדיל בינה לבין התוספתא הידועה), ועל כן יש מקום להניח שהן הוספות על הספר המקורי, אולם כיון

19 כגון הלכות חנוכה ומילה בתוך מסכת שבת.

20 זאת על אף העריכה שנעשתה בענף זה בתוך הפרקים (להבדיל מסדרם) כמו שיבואר להלן.

שתוספות אלו נמצאות בכל עדי הנוסח שהגיעו לידינו, הדבר מלמד על קדמותן (אף שהן הוספות).

מעיון בחטיבות הלכות אלו בעדי הנוסח השונים, מתברר כי בכ"ב וכי"מ נעשתה ל'תוספות' אלו עריכה משנית מובהקת (בצורה שיטתית ומושכלת), כך שהמאמרים שב'תוספתא' פוזרו לאורך הפרק במקומות המתאימים להם (מעין פעולת 'גזור והדבק'), עד שה'תוספות' נעלמו כמעט לגמרי. לעומתם, בכי"פ וכי"ר התוספתא מסודרת כתיקנה בסוף הפרק (זהו הפתרון לתופעת הקטעים הרבים שישנם בכי"ב וכי"מ וחסרים בכי"פ וכי"ר, שמקורם מהתוספתא שבסוף אותם פרקים).

בשונה מהסעיף הקודם (בענין סדר הפרקים) בו נאמר שד"ו דומה בעיקרו לכי"ר, כאן הוא מהווה נוסח ביניים או כלאים בין שני ענפי הנוסח, דהיינו שחלק מהתוספתא נותר במקומו בסוף הפרק, וחלק הועבר למקום חדש (כפי שהוא בכי"ב וכי"מ). ויש לציין שפעמים נמצאו מאמרי תוספתא כפולים (גם בתוך הפרק וגם בסופו), וזאת מחמת שאותם המאמרים שהועברו, לא תמיד נמחקו ממקומם הראשון.

ג. הוספת פסיקת הלכה

כל לומד בספר הלכות גדולות אינו יכול שלא להבחין בכך שהספר מלא ב'פסקים' ו'הלכות' כגון 'וכן הלכה/הלכתא', 'והלכה/והלכתא כפלוני', 'והלכתא...' ²¹, גם במקומות שהפסק ברור מאליו, הן מחמת כללי פסיקה מפורסמים (כגון הלכה כחכמים, הלכה כבית הלל, הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני ועוד), והן מחמת שההלכה מנוסחת היטב קודם לכן והפסק אינו מעלה ומוריד דבר.

מתוך בדיקה ועיון בעדי הנוסח עולה כי רבים מפסקים אלו אינם מקוריים, אלא נוספו ע"י עורכים משניים ומעתיקים כמעין מטבע לשון ספרותי לחתימת הענין ולא לפסיקת הלכה דוקא. כמו כן, יתכן שנוספו ע"י תלמידים ולומדים בספר שפירשו את המובן מאליו ²².

גם כאן מתחלקים כתה"י לשני ענפים עיקריים, כאשר בכי"פ וכי"ר (וכן כי"ס^א וכמה מכי"ג) חסרים 'פסקים' רבים הנמצאים בכי"ב וכי"מ (ובעדים הקרובים להם). אולם גם בזה נדרשת זהירות רבה, כי אי אפשר להתבסס (לענין זה) רק על כי"ר במקומות שחסר בידינו כי"פ (שישנו רק על כרבע מהחיבור), כיון שבכי"ר מזהה צמצום בפסקי הלכה, אף במקומות שאין סיבה מספקת להניח שאינם מקוריים בהלכות גדולות.

21 יש לציין שישנם מאמרים הפותחים בלשון 'והלכתא' שאינם פוסקים הלכה במחלוקת קודמת להם, אלא הם עומדים בפני עצמם, והדיון כאן אינו מתייחס אליהם.

22 אולי לצורך סיכום הדברים וזכירתם וכי"ב.

לעומת כל זאת, בד"ו ובכ"ס^כ נמצאים פסקים רבים נוספים שאינם בעדי הנוסח האחרים²³ (זאת מלבד כל ה'פסקים' שישנם בכ"ב וכ"מ, ובזה נראית השפעה ברורה של כ"ב וכ"מ על ד"ו, על אף שמבחינות אחרות הרי הוא שונה מהם ומייצג ענף אחר של החיבור, כפי שיובא להלן), והדבר מוכיח על היותם מאוחרים עוד יותר.

ד. עריכה - תיקונים, שיבושים, הוספות והשמטות

מלבד שלושת הסעיפים לעיל המראים באופן ברור שכתבי היד כ"ב וכ"מ עברו עריכה נוספת, ואינם נאמנים לחיבור שעמד לפניהם, הדבר מקבל משנה תוקף כאשר מעיינים בגוף הספר ומגלים עריכה בתוך המאמרים עצמם, כגון: הוספת תשובות רבות מתשובות הגאונים (חלקן מאוחרות בזמן למחבר), משניות רבות ולעיתים אף עם מאמרי הגמ' שעליהן, גליונות 'פירוש' רבים שחלקם נכנסו לתוך הספר בסופו של גלגול הנוסח, פסקים חדשים רבים (שנמצאות רק בענף נוסח זה) שמתחילים ב'והלכתא', קבוצות הלכות שלימות מהלכות פסוקות, והבאת לשון הגמ' בנוסח ארוך ומופשט יותר ('לישנא רויחא').

נוסף על כל אלה ניכרים נסיונות רבים 'לתקן' את הנוסח המקורי (גם בדברים היוצאים מגדר 'טעות סופר') ע"י החלפה או השמטה של מילה, שינוי מילים קשות שלא הובנו למילים מצויות יותר, תיקונים ע"מ לשנות את ההלכה, שינויים מתוך הבנה שונה של סוגיית הגמרא, ועוד. תיקונים אלו גרמו פעמים רבות לשיבוש גמור בנוסח, ופעמים אף לטעויות חמורות בהלכה (כגון 'בית שמאי' במקום 'בית הלל', 'מטלטלין' במקום 'אין מטלטלין', 'אחי האב' במקום 'אחי האם' וכהנה רבות).

במסגרת מצומצמת זו אין אפשרות להרחיב, לפרט ולהוכיח את כל השינויים לפרטיהם, ובמבוא המורחב יבוארו כל אלה הדק היטב עם ראיות ודוגמאות.

ענף אחר הכולל את ד"ו, כ"ס^א וכ"ס^ב (וכמה כ"ג), הינו נוסח כלאים. בבסיס נוסח ענף זה נמצא כ"ר (אשר הינו נוסח מדויק בד"כ וקרוב לנוסח כ"פ), אולם אנו מוצאים בו השפעה מובהקת וברורה ממהדורת כ"ב וכ"מ, וכמו כן מנוסח הגמ' שלנו (השונה פעמים רבות מנוסח ה"ג).

סיכום והנחיצות במהדורה חדשה

ספר הלכות גדולות כפי שיצא מתחת ידי המחבר, עבר כמה עריכות משנה בכמה תחומים, הן בסדר הספר והן בתוכנו, ומעיון בכתבי היד ניתן לראות את תוצאות העריכה, ופעמים רבות אף לעקוב אחר שלבי השתלשלות הנוסח.

23 אין בהם ענין ל'פסקים' שדובר בהם בסקירה על ד"ו.

סיווג עדי הנוסח השונים: כ"י פריז הינו כתב היד הטוב ביותר שבידינו, מכל בחינת הספר. שניים לו, כת"י רבים מן הגניזה וכ"י רומי, מאחר ונראים בהם ניצני עריכה. כתבי היד ברלין ומילאנו הם כתה"י המאוחרים ביותר והמעובדים ביותר ואין לסמוך עליהם כעדים מהימנים לחלוטין לנוסח המקורי. דפוס ונציה, כ"י ס^א וכ"י ס^ב (וכמותם כמה כת"י מן הגניזה), אע"פ שבסיס הנוסח שלהם הוא כ"ר, ניכרת בהם השפעה רבה מענף כ"ב וכ"מ על הוספותיו ועריכותיו.

יש לציין כי ישנה סבירות גבוהה במיוחד כי עריכות אלו נעשו כבר במזרח ובימי הגאונים. ואם אמת הדבר, זוהי תופעה נדירה עד בלתי מצויה, ואפשר שאף יחידה - כי המעתיקים שבמזרח ידועים בדוקנותם ובנאמנותם למקור כפי שאפשר לראות בכל כתה"י שבגניזה²⁴.

מורכבות זו נוספת לקשיים הרגילים בההדרת ספרות הגאונים הכוללים נוסח גמרא שונה מהמצוי בידינו, כתיב שונה וסגנון כתיבה שונה. מלבד שרוב תורתם שהגיעה לידינו, מפוזרת בספרים רבים, ונתפרסמה בבמות רבות (דבר המקשה מאוד על השוואת דברים ממקום אחד למקום אחר), וחלק לא מבוטל ממנו לא פורסם עד היום ועדיין טמון בכת"י. ואף הספרים שנדפסו, רובם אינם שלמים ומקוטעים לסירוגין, עקב הצורה הלקויה בה שרדו הספרים עד שהגיעו לידינו.

תופעה זו מסבירה מדוע נדחקה לקרן זוית הוצאה מתוקנת של ספר הלכות גדולות, לעומת ספרים רבים אחרים מספרי רבותינו הראשונים והאחרונים הרואים אור עולם בשנים האחרונות במהדורות חדשות, שכן כל עוד לא נתבררו ונתלבנו עניני מהדורות הספר (שכאמור אינן אלא הוספות ועריכה משנית) ע"י חקירה ובחינה בעדי הנוסח הרבים, לא היה ניתן להדיר את הספר מחדש כראוי.

כיום שמצויים בידינו עדי נוסח רבים הקרובים לנוסח הלכות גדולות המקורי יותר מאשר דפוס ונציה שיש בו הוספות רבות ושינויים רבים כאמור לעיל, ומאחר שאין שינוי משמעותי בין המהדורות הנפוצות כיום (מהדורת רא"ש טרובי ומהדורת מכון ירושלים) לבין דפוס ונציה, הרי שנצרכת מהדורה מתוקנת של הלכות גדולות, עם נוסח מתוקן ככל האפשר.

²⁴ יש שרצו לראות סימני עריכה במזרח גם בסדר רע"ג, אך השערה זו מוכחשת מעיון בקטעי הגניזה שדוקא הנוסח המזרחי הצליח להחזיק בנוסח המקורי של הספר גם מאות שנים לאחר חיבורו, וכל עדי הנוסח למהדורה המעובדת הנמצאת בידינו - מקורם בארצות אירופה.

ישנם כמה השערות לבאר תופעה זו, ודיון בהם יבוא במבוא המורחב אי"ה.

ביחס למהדורות רעז"ה י-ם ומוסד הרב קוק, מכיון שהן מבוססות על כת"י מילאנו שנוספו בו הוספות רבות מספור אף ביחס לדפוס ונציה, ואף גם זאת שלא הבדילו בין כת"י משובחים לכת"י פחותים בדיוקנותם²⁵, על כן גם בהם אין נוסח מתוקן.

נפרט כאן את עיקרי הכללים לפיהם פעלנו בההדרת הספר.

נוסח הפנים

בהעדר כת"י משובח ושלם, ומתוך הרצון להתחקות עד כמה שאפשר אחר הנוסח המקורי, מן הנמנע לקבוע עד נוסח אחד לכל הספר, ועל כן נאלצנו לקבוע את נוסח הפנים ('נוסח יסוד') על פי הכללים הבאים:

- במקום בו יש בידינו את כ"י פריז שהוא כתב היד המשובח ביותר שתחת ידינו, נקבע נוסחו בפנים, וגירסת שאר עדי הנוסח הובאה במדור שינויי נוסחאות.
- בהעדר כ"י פריז, נקבע כ"י רומי (המשתייך לענף א המקורי יותר) כנוסח יסוד. בהעדר כ"י, נקבע דפוס ונציה כנוסח יסוד.
- במקום שנמצא עד נוסח משובח מנוסח היסוד - כ"י או ד"ו (בד"כ כתבים מן הגניזה, כגון כ"י ג^ט בדוגמא שלפנינו) נקבע הוא בפנים ונוסח כ"י או ד"ו במדור שינויי נוסחאות עם שאר עדי הנוסח. בשאר המקומות, נעשתה הכרעה מקומית של כל כת"י בפני עצמו.

במקום התחלפות עד הנוסח בנוסח הפנים, הערנו על כך במדור שינויי נוסחאות וניתן סימן על כך כזה ° בגוף הספר, על מנת ליידע את הלומד שבמקום זה מתחלף עד הנוסח.

במקומות שניכר חיסרון משמעותי בנוסח היסוד, כגון מילה חסרה או גירסה משובשת, ניתן ההוספה או השינוי בסוגריים מרובעות, בתוספת הערה במדור שינויי נוסחאות המבארת על סמך מה שונה הנוסח וע"פ איזה עד.

שינויי כתיב קלים (אתה/אותה וכדו') תוקנו ע"פ שאר עדי הנוסח בלי להעיר על כך, וגם זאת רק במקום שיש לכך סימוכין שזהו הכתיב הקדום ושאין בו שינוי משמעות.

למותר לציין שלא הגהנו שום הגהה, ולא תיקננו שום תיקון בגוף הספר מדעתנו שלא על פי עדי נוסח אחרים, או על פי העתקות רבותינו הראשונים, מבלי להודיע על כך.

25 וביחוד ביחס לד"ר יהונתן עץ-חיים, שנראה שלא עשה שימוש בחיבורו של ד"ר שויקה על ה"ג, למרות שהתפרסם כבר בשנת תשס"ח.

פיסוק, הוספות והדגשות

במהדורתנו נעשתה הפרדה בין דברי רבינו לבין פסקים וקטעים שנתברר כי נוספו ע"י אחרים, בהבאת דברים שאינם לרבינו באותיות מצומצמות.

כמו"כ הוספות ה"תוספתא" ששוקעו בדברי רבינו, הוחזרו למקומם הראשון בסוף הפרק, ובאותיות מצומצמות.

כיון שרובו המכריע של הספר מבוסס על לשון הגמרא, על כן במקומות שרבינו מוסיף מדיליה על הגמ' פירוש או פסק, ניתנו דבריו אלו **באות עבה** ע"מ להפנות תשומת לב המעיין לכך שהוא תוספת לשון רבינו.

על אף מאמצים של מעתיקי כתה"י לחלק את הספר לקטעים, פעמים רבות אין החלוקה מספקת וברורה או שאינה מדויקת כל צורכה, על כן ראינו לחלק את תוכן הפרקים לסימנים ואף את הסימנים עצמם לקטעים, ע"מ להבדיל בין ענין לענין אף באותו ענין, לתועלת הלומד.

נספח - דוגמא לביקורת על הלכות גדולות מהדורת רעז"ה י-ם

להלן קטע מתחילת הלכות כתובות:

הלכות גדולות השלם	כ"י מילאנו	ה"ג מהדורת רעז"ה י-ם
רב אשי איקלע לבי רב כהנא יומא קמא בריך כולהי, למחר אמר להו אי איכא פנים חדשות מברכין כולהי ואי לא לא. וכל שבעה אי איכא פנים חדשות מברין כולהי ואי לא מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא. מן שבעה ועד תלתין בין אמר לה מחמת הלולא ובין לא אמר לה מחמת הלולא מברין שהשמחה במעונו.	רב אשי איקלע לבי רב כהנא ביומא קמא מברך כולהו למחר אמר להו אי איכא פנים חדשות מברכין כולהו ואי לא	רב אשי איקלע לבי רב כהנא יומא קמא מברך כולהי למחר אמר להו אי איכא פנים חדשות מברך כולהי ואי לא
מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא. מן שבעה ועד תלתין בין אמר לה מחמת הלולא ובין לא אמר לה מחמת הלולא מברין שהשמחה במעונו.	מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא. משבעה ועד תלתין בין אמר ליה מחמת הלולא ובין לא אמר ליה מחמת הלולא מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא לא מברך.	מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא. משבעה ועד תלתין בין אמר ליה מחמת הלולא ובין לא אמר ליה מחמת הלולא מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא לא מברך.

מִיכָן וְאִילָךְ אִי אִמְרָ לִיה מַחֲמַת הַלּוּלָא מְבָרַךְ לֹא אִמְרָ לִיה מַחֲמַת הַלּוּלָא לֹא מְבָרַךְ.	בְּמַעֲוֹנוּ וְאִשְׁרָ בְּרָא לֹא אִמְרָ לִיה מַחֲמַת הַלּוּלָא לֹא מְבָרַךְ	מִיכָן וְאִילָךְ אִי אִמְרָ לִיה מַחֲמַת הַלּוּלָא מְבָרַךְ שֶׁהַשְּׂמִיחָה בְּמַעֲוֹנוּ, וְאִי לֹא לֹא מְבָרַךְ.
וְעַד דְּמַקְדֵּשׁ וּמִסֵּר לַחֹפֶה לֹא לִיבְרִיךְ שִׁבְעַ בְּרֻכּוֹת.	וְעַד דְּמַקְדֵּשׁ וּמִסֵּר לֵה לַחֹפֶה לֹא לִיבְרִיךְ שִׁבְעַ בְּרֻכּוֹת	וְעַד דְּמַקְדֵּשׁ וּמִסֵּר לַחֹפֶה לֹא לִיבְרִיךְ בְּרֻכַּת חֲתָנִים.

לפנינו כמה הוספות בעלי משמעות שאינם בכתב היד שממנו העתיק המהדיר.

המילים שבכ"מ "ואשר ברא לא אמר ליה מחמת הלולא לא מברך מיכן ואילך" משוללות הבנה. במהדורתו, שילב רעז"ה י-ם את נוסח ד"ו בתוך נוסח הפנים (על אף שרעז"ה י-ם מצהיר שהוא נוסח כ"מ), ומבלי להעיר על כך כלום, ובהערותיו במקום אף כתב "ואשר ברא לא מברך. רק ב-מ", כאשר אין נוסח כזה בכ"מ אלא רק בהעתקתו של המהדיר.

על גירסתו "מברך" כולהי (שבקטע השני) כותב שבד"ו ובכ"ר הגירסא "מברכין", כאשר באמת כן הוא גירסת כ"מ אותו הוא מעתיק בפנים.

על דילוג המילים "לא, וכל שבעה" וכו' שבכ"מ כותב "נוסף ב-ו - והוא מיותר", כשזוהי טעות הדומות בכ"מ (ומשמע שגם הוא מסכים לזה), ולא שם לב שגירסא זה קיימת גם בכ"ר.

כל זאת מלבד השינויים הקלים ביומא/יומא, כולהו/כולהי, לה לחופה/לחופה, המראים על חוסר היצמדות למקור אותו התיימר המהדיר להעתיק.

דוגמא אחת זו מיני רבות²⁶ מלמדת כי מהדורת רעז"ה י-ם איננה מהדורה ברת סמכא, והרוצה לסמוך עליה - חובה עליו לבדוק בכתבי היד עצמם אם אין שינוי בינם לבין המודפס בשמם.

26 ביקורת נוספת מכמה היבטים ישנה ב'עיונים בספר הלכות גדולות' פרק א סעיף 5 ואילך, ובקצרה במבואו של ד"ר יהונתן עץ-חיים להלכות גדולות ח"א שבהוצאת מוסד הרב קוק.

מהדורה - הלכות כתובות

א **בר ישראל דבעי למינסב איתתא מתבעי ליה לקדושה וברוכי ברכת אירוסין וממסר לה כתובה, דאמר רב נחמן (כתובות ז:)** אמר לי הונא תנא מניין לברכת חתנים בעשרה, שנאמר (רות ד, ב) **וַיִּקַּח עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מִזִּמְנֵי הָעִיר וַיֹּאמֶר שָׁבוּ פֹה וַיֵּשְׁבוּ, ר' אבהו** אמר (תהלים סח, כז) **בְּמִקְהֵלוֹת בָּרְכוּ אֱלֹהִים יְיָ מִמֶּקוֹר יִשְׂרָאֵל, בשעה שאתה מברך על מקור משום פריה ורביה עשה קהילה.**²⁷

שינויי נוסחאות

פירוט עה"נ להלכות כתובות: כ"ד, ד"ו, כ"מ לכל הפרק. כ"פ על כשני שליש ממנו. חלקים קטנים מכ"ג, כ"ה, כ"ז, כ"ח, כ"ט, כ"יב חסר לכל הפרק.

א **בר ישראל. מכאן ע"פ כ"ג.** דבעי למינסב. בספר הנייר (פרק ל הל' כלה, להלן סה"ג) **בר ישראל דנסיב** מתבעי. וכ"ה בכ"מ. בד"ו וכ"ד **מבעי**. לקדושה. בכ"מ וד"ו ובסה"נ **לקדושה ברישא**. לקדושה וברוכי ברכת אירוסין וממסר לה. בכ"ד **לקדושי ולברוכי ברכת אירוסין ולמימסר לה**. בסה"נ **ולמכתב לה**. ויקח. בשאר עה"נ נוסף **בעז**, ואינו בכתוב ובגמ' לפנינו. ויאמר שבו פה וישבו. ליתא בד"ו. ר' אבהו אמר. בכ"ד וד"ו ובגמ' לפנינו ובסה"נ **אמר מהכא**. עשה קהילה. בד"ו **עשו קהלא**.

27 דברי רבינו קשים לפום ריהטא, דהנה עיקר דבריו מועתקים מהשאלות (שאלתא זו), אלא שרבינו השמיט מעט מדבריו, וזה לשון השאלות (מה שהשמיט רבינו באותיות מודגשות): דאילו מאן דבעי למינסב איתתא מיתבעי ליה לקדושי ברישא, וברוכי ברכת אירוסין **בעשרה, וברכת חתנים בעשרה**, וממסר לה כתובתא, דאמר ר"נ וכו'. [ר' אבהו אומר מהכא וכו'. (נמצא רק בכ"י אחד)] **וחתן גופיה מצטרף לעשרה, דאמר ר' יצחק א"ר יוחנן מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה וחתנים מן המניין. ברכת אבלים בעשרה, ואין אבלים מן המניין. והני מילי בברכת רחבה, אבל בתפלה ובברכת המזון אלו ואלו מן המניין.** בין מקמי הלולא וכו', עכ"ל. מבואר שהשאלות הביא את ר"נ ור' אבהו למקור שצריך עשרה בברכת אירוסין ובברכת חתנים [עי' ראש סי' יב]. וא"כ רבינו שלא הזכיר בדבריו הצורך בעשרה, לא היה לו להביא את דברי ר"נ ור' אבהו. [ובעיקר טעם שהשמיט רבינו דין עשרה, נראה דס"ל כדעת הלכות פסוקות (הל' קידושין, עמ' רצה) שהצריך מנין רק לברכת חתנים, ומשמע שבברכת אירוסין אין צריך עשרה]. והנה הנצי"ב בהעמק שאלה (ריש אות א) הביא את דברי רבינו כן "לקדושי ברישא וברוכי ברכת אירוסין 'בעשרה' [כצ"ל] דאמר ר"נ" וכו', ובכך השווה דברי רבינו לדעת השאלות. וכן הגיה הרד"ל. אולם קשה לומר כן, כיון שלא מצינו תוספת מילה זו בכל עה"ג של ה"ג (וכבר העיר כורע"ה י"ב), וביחוד שכבר מצינו דעה כזו בפוסקים וכש"כ בשם ה"פ, וא"כ מסתבר יותר שרבינו השמיט מילה זו בכונה להורות שגם לדעתו א"צ עשרה. גם הגהתו של ר"ח אלבק (בהערותיו לספר האשכול הל' ברכת חתנים, עמ' 194 הע' ט) שצ"ל "וממסר לה כתובה 'וברוכי ברכת חתנים בעשרה' דאמר ר"נ" וכו' איננה מתישבת על הלב, כי מנין לנו שיעדיף רבינו את דעתו של ה"פ (שרק בברכת חתנים צריך עשרה) ולא את דעת השאלות (שעיקר דברי רבינו בסימנים א-ג מועתקים ממנו). ונראה לבאר בדוחק, דרבינו לומד מקרא דר' אבהו שיש לעשות קידושין ונישואין בקהילה וברוב עם, ומה שהביא את דברי רב נחמן אגב גריא נקיש לה בהעתיקו לשון השאלות. ויש עוד להוכיח כן, שמלבד כ"י אחד, חסרה מימרא דר' אבהו בכל עדי נוסח השאלות (וכן בה"פ הביא רק דברי רב נחמן), וגם בכ"י שישנו - מלבד שיש לתלות שהסופר הוסיפו מהתלמוד - נוסחו שונה מנוסח ה"ג, וז"ל: ר' אבהו אומר מהכא, במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל, **מאי ממקור, על עסקי מקור**, ע"כ (וכלשון הגמ' בדף ז ע"ב). וא"כ י"ל שרבינו הוסיפו על מנת ללמוד ממנו חידוש זה. וגם לשון רבינו מורה על כך, שכתב 'עשה' קהילה ולא 'צריך' קהילה (כמו שכתב רש"י). ולענ"ד כן משמע מבעל העיטור (שער ברכת חתנים, סוף ח"א) שכתב 'ומנהגה ישראל להכניסה לחופה עם בעלה בהילולים', דהיינו בשמחה וברוב עם.

ובין מן קמי הלולא ובין מן בתר הלולא מברך שהשמחה במעונו.²⁸

ב תנו רבנן (כתובות ז:), מברכין ברכת חתנים בבית חתנים, רבי יהודה אומר אף בבית האירוסין מברכין אותה. אמר אביי ביהודה שנו מפני שמת אחד עמה. תניא אידך מברכין ברכת חתנים בבית חתנים, ברכת אירוסין בבית אירוסין. מאי ברכת אירוסין, ראבון בר רב אידא ורבא בר רב אדא תרויהו משמא דרב יהודה אמרי, ברוך אשר קדשנו במצותיו, וצונו על העריות, ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין, ברוך אתה יי מקדש ישראל²⁹.

ג תנו רבנן (כתובות ז:), מברכין ברכת חתנים בבית חתנים כל שבעה, אמר רב יהודה והוא שבאו פנים חדשות. ברכת חתנים, בורא פרי הגפן, ושהכל ברא לכבודו, ויוצר האדם, ואשר יצר את האדם, שוש תשיש, שמח תשמח, ואשר ברא ששון ושמחה עד ברוך משמח חתן וכלה.

רב אשי איקלע לבי רב כהנא, יומא קמא בריך כולהי, למחר אמר להו אי איכא פנים חדשות מברכין כולהי, ואי לא לא. וכל שבעה, אי איכא פנים חדשות מברך כולהי, ואי

שינויי נוסחאות

ובין מן קמי הלולא ובין מן בתר הלולא. בד"ו ומן קמי הלולא ומן בתר הלולא (בכ"ר ובסה"נ ולבתר). בכ"מ וכן מן קמי הלולא וכן בתר הלולא.

ב מברכין אותה. נשמט בד"ו. ברכת אירוסין. בכ"מ וברכת האירוסין. בבית אירוסין. בשאר עה"נ בבית האירוסין. ראבון בר רב אידא. בשאר עה"נ רבין בר רב אדא. ורבא. בד"ו ורבא. משמא. בשאר עה"נ משמיה. מקדש ישראל. בשאר עה"נ (כ"ר, ד"ו, כ"מ, ובתשובת חכמי צרפת ואשכנז בשבלי הלקט ח"ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 148) מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין. כ"ג^ט (שהוא נוסח הפנים) הינו כת"י קדמון יותר ונאמן למקור יותר מאשר כ"מ, ד"ו וכ"ר המעובדים יותר, כמבואר במבוא. עוד בענין נוסח חתימה זו ראה במאמרו של הרב אהרן גבאי "קדמות הנוסח 'בא' מקדש ישראל ע"י חופה וקידושין" (רינת אהרן ח"ב עמ' 120).

ג אמר רב יהודה. בד"ו נוסף אמר רב, וליתא בכ"י ובגמ' לפנינו. ברכת חתנים. בכ"ר מאי ברכת חתנים. בכ"מ וד"ו ברכת חתנים מאי מברך. ואשר יצר את האדם. בכ"ר נוסף: בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד, ברוך יוצר האדם. שוש תשיש. בכ"ר נוסף: ותגל עקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה, ברוך משמח ציון בבניה. שמח תשמח. בכ"ר נוסף: ריעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם, ברוך משמח חתן וכלה. ברוך משמח חתן וכלה. בכ"מ ליתא לחתימת הברכה. בכ"ר: אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה גילה רינה דיצה אהבה ואחוה שלום וריעות. מהרה ה' אלהינו ישמע מערי יהודה ומחוצות ירושלם קול ששון קול שמחה קול חתן וקול כלה קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחת נגניתם, ברוך משמח חתן עם הכלה.

יומא קמא. בכ"מ ביומא קמא מברך כולהו. וכל שבעה אי איכא פנים חדשות מברך כולהי ואי לא. חסר

28 כדינא דגמרא (כתובות ח.). וראה טוש"ע (סי' סב סעיף ג.).

29 בגמ' איתא דהאמוראים הנ"ל לא ס"ל לחתום, אולם רבינו כלל גם החתימה בדבריהם, כנראה לריהטא דלישנא.

לא מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא.³⁰ מן שבעה ועד תלתין, בין אמר לה מחמת הלולא ובין לא אמר לה מחמת הלולא מברך שהשמחה במעונו.³¹ מיכן ואילך, אי אמר לה מחמת הלולא מברך שהשמחה במעונו, ואי לא לא מברך. ועד דמקדיש ומסר לחופה לא ליברך ברכת חתנים.³²

וברכת חתנים בעשרה וחתנים מן המניין, דאמר רב יצחק אמר רבי יוחנן (שם ח): מברכין ברכת חתנים [בעשרה] כל שבעה וחתנים מן המניין.

שינויי נוסחאות

בכ"מ, ועי' הערות וביאורים הערה 30. מן שבעה. בשאר עה"נ משבעה. בין אמר לה. בכ"מ וד"ו ליה (וכ"ה בכמה כת"י בגמ'), וכן להלן. בכ"ר בין אמר מחמת הלולא בין לא אמר מחמת הלולא. מיכן ואילך... לא מברך. חסר בכ"ר. בכ"מ יש כאן חסרון ותוספת משובשים: ובין לא אמר לה מחמת הלולא מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא לא אמר לה מחמת הלולא לא מברך מיכן ואילך ועד דמקדש וכו'. לא מברך. 'מברך' ליתא בד"ו. ומסר לחופה. בכ"מ ומסר לה לחופה. וכ"ה בתשה"ג הרכבי ס' סה. ברכת חתנים. בשאר עה"נ שבע ברכות.

רב יצחק. בכ"ר וד"ו רבי יצחק. [בעשרה]. נוסף ע"פ שאר עה"נ. דאמר רב יצחק... מן המניין. נשמט בכ"מ מחמת הדומות.

30 לכאורה ישנה כפילות בדברי רבינו (למחר אי איכא וכו' וכל שבעה אי איכא וכו'), ואכן בכ"מ הנוסח 'למחר אמר להו אי איכא פנים חדשות מברכין כולהו, ואי לא, מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא', וכ"ה בהלכות ראו (שהוא תרגום הלכות פסוקות מקור דברי רבינו). אולם נראה שהעיקר כמו הגירסא שלפנינו, ובכ"מ וה"ר הוא טעות הדומות (ואי לא' - 'ואי לא'), והפירוש בדברי רבינו, שבשונה מהגמרא לפנינו שהנוסח 'ומא קמא בריך כולהו, מכאן ואילך אי איכא פנים חדשות' וכו', ומשמע שהוא דברי הש"ס ולא דברי רב אשי, גירסת רבינו 'למחר אמר להו אי איכא' וכו', ומוכח שהוא המשך המעשה ודברי רב אשי. [וכן יש גורסים בגמרא 'מכאן ואילך אמר להו' וכו', ראה גמ' כת"י וטיקן, שאילתא (טז), ספר העיטור (שער ברכת חתנים ח"ד), תוס' רי"ד ושיטה לר"ן]. והמשך דבריו 'וכל שבעה אי איכא' וכו' הוא סיכום הדינים, וכאומר 'והלכתא' כל שבעה וכו'.

31 רבינו כאן חלוק על השאלות (מלבד כ"י אחד) והלכות פסוקות דס"ל דמשבעה עד שלושים אי איכא פנים חדשות מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא. ולא מצאנו כן בתלמוד ושאר פוסקים (מלבד בשיטה ישנה שבשיטמ"ק ח. ד"ה אפויי שמחה) בשם יש מפרשים, ע"ש, ועי' להנצי"ב בהעמק שאלה (אות ג) שנתן טעם לדבר.

32 אין כוונת רבינו שאין לברך ברכת חתנים עד זמן החופה (אבל בזמן החופה אפשר לברך אפי' לפניו), שבתשה"ג הרכבי (ס' סה) הביא לשון זה כראיה שאין לברך שבע ברכות עד אחר החופה, וז"ל התשובה: יש מי שמברך שבע ברכות קודם שתכנס הכלה לביתו שלחתי, דאמרי מההוא עידאנא בית חתן הוא. ומילתא דנקיטא מפומא דרבנן קמאיי איתני עולם דלא למעבד הכין, ולא מברכין שבע ברכות אלא אחר כניסתה לחופה, דבאעי למימר 'וצר האדם', ואשר יצר את האדם בצלמו' וגו', 'כשמחך יצוריק בגן עדן מקדם', וכל אילין - מילי דחופה אינן. ומאן דמברך הני ברכות קודם כניסתה לחופה אמרין אין זה דרך תלמידי חכמין. והכין לקיטי [-נקיטי] מפומא דרבואתא דעלמא כלשון הזה: ועד דמקדיש ומסר לה לחופה לא ליברך שבע ברכות דהויא יצירה. עכ"ל התשובה. וכ"כ הרמב"ן (פסחים ז:) והר"ן (עמ' ט ד"ה ולענין) שכן נראה מדברי רבינו. ומש"כ רב נטרוני גאון בתשובה (תשובות רב נטרוני גאון ס' שא) 'אבל ברכת חתנים שבע ברכות אין מברכין עד שעת כניסתה לחופה', אין כוונתו לפני החופה, שהרי בעל העיטור (שער ברכת חתנים, ח"ב) הביא תשובתו זו, ובמקום אחר (שער א' אות כ, כתובת יבם) כתב וז"ל: גאון. אין מנהג בבל, אלא אחר שתיכנס לחופה מברך ברכת חתנים, עכ"ל. ולא נעמיד סתירה בבעל העיטור ללא צורך. מאידך, דעת הרמב"ם (הל' אישות, פ"ה ה"ג) שצריך לברך קודם החופה, וכן דעת הרמב"ן (שם), וכ"פ הטוש"ע (א"ע ס' ס"ב).

ד וכד מפיק סודרא³³ מחייבין לברוכי, ואי איכא אסא וכסא³⁴ מברך עליהו בורא פרי הגפן ובורא עצי בשמים, והדר מברך ברוך אשר צר זוג בגן עדן שושנת העמקים בל ימשול זר במעין חתום על כן אילת אהבים³⁵ שמרה בטרה חוק לא הפרה ברוך הבוחר בזרעו של אברהם.

והיכא³⁶ דאיכא עדים דאייחד ארוס בבית חמיו וכד נסיב לא מצא בתולים, לאו דינא למיטען טענת בתולים. אבל ודאי לא אייחד עמה ועבד סעודתא רבתי, דינא הוא דשקיל

שינויי נוסחאות

ד מפיק סודרא מחייבין. בד"ו ובסדר רע"ג (אירוסין ונישואין) וכד מפיק ליה לסודרא מחייב. אסא וכסא. בשאר עה"נ כסא ואסא. ובורא עצי. וכ"ה בכ"ר. בשאר עה"נ ועצי בשמים. והדר מברך. בסדר רע"ג הנוסח והדר זה אומר. ברוך. וכ"ה בכ"מ בלי שם ומלכות (כדרכם להשמיט שו"מ, ובכ"מ ובסרע"ג נוסף א"י בחתימה). בשאר עה"נ ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. צד. כת"י זה (כ"ג) הינו עד יחיד לנוסח 'צר'. בכל שאר עדי הנוסח לברכה זו (בהלכות גדולות ובראשונים) הגירסא צג, מלבד ר"י בר יקר והשואל בתשובת רה"ג (תה"ג הרכבי ס' תלז) שגירסתם אשר נטע. זג. וכן נוסח רב האי גאון (שם). בשאר עה"נ אשר צג אגוז. נוסח השואל לרה"ג אשר נטע גנת אגוז. ועי' העו"ב הערה 35. °שמרה בטרה. מכאן ע"פ כ"ר. אברהם. בסדר רע"ג, בספר הרוקח (ס' שנב) וביש"ש (ס' כג) אברהם אבינו. דאיידי. בכ"מ דאידח (וכן להלן). חמיו. בכ"מ חמוהי. דשקיל אוזיקה. בכ"מ (בטעות) דשקיל אוזיקא.

33 באור זרוע (הל' נדה ס' שמא, בשם השאלות ואינו לפנינו) הלשון 'ובתר דמפיק סדר בתולין'. גם ברמב"ן מבואר (דברים כב, יז) ענין סודר הבתולים, ע"ש. ומשמע שנעשה זה במעמד אנשים רבים, ומוציאים את הסודר להראותו להם, וכתאיור השואל בשו"ת הרמב"ם (מ"י ס' כו): "בשעה שנוכחים הצבור בבית החתן ביום שבת להתפלל או לשמח אותו, יקח המברך כוס בידו ומברך על הגפן והבשמים, ומברך ברכה זו 'אשר צג'. וכן מפורש בשו"ת רב פעלים (ח"ב, אה"ע ס' ב), ובספר "מנהגי יהדות בבל בדורות האחרונים" (ח"ב, פ"ב עמ' 161 ואילך), ע"ש. ולפי זה מובנת חריפות לשון הרמב"ם בתשובתו נגד מנהג זה, וז"ל: ואמנם אותה [הברכה] אשר קוראים ברכת בתולים, הרי היא ברכה לבטלה בלא ספק, מוסף על זה שהיא הנהגה מגונה מאוד שיש בו משום חוסר צניעות ומיעוט קדושת הדת וטהרתה מה שאין למעלה ממנו, ר"ל, אותה התקהלות מגונה שקורין אותה 'קידוש הבתולים', ואין זה ראוי למי שיש בו יראת שמים או צניעות להיות נוכח שם בשום פנים. עכ"ל. וכן נזכר שלילת מעמד זה בפ"י ר"י אלמדארי (כתובות ב:) בשם רבינו יוסף בן יהודה, וז"ל, ואחר הבעילה מברך [ברכה] שהזכירה הגאונים שהיא קבלה בידיהם, וזו הברכה... וצריך לברך ברכה זו בצנעה כדי שלא להוציא לעז על הבתולות (ר"ל על הרווקות, שאם מברך בפרהסיא נראה כאילו אין זה פשוט שהן משמרות בתוליהן ויש ספק בדבר עד שיתברר בנישואיה), עכ"ל. וכן נראה מדברי שאר הראשונים שהביאו ברכה זו, שהחתן הוא המברך ולא אחר (ומשמע שאינו בפרהסיא). ויש לציין שר"י בר יקר (פירוש התפילות והברכות עמ' מד) כתב "יש חתנים המברכים קודם ביאה" וכו', ומשמע שהוא כברכת הנהגין או ברכת המצוות. אולם מדברי רבינו (ושא"ד) נראה שדינו כברכת השבח כדין ברכת חתנים.

34 מכאן משמע דלא כרבינו ירוחם (תולדות א"ו נתיב כב ח"ב. הביאו דר"מ ס' סג סק"א) בשם רבינו ניסים, שכתב "כי צריכה כוס, ואין לברכה בלי כוס".

35 הברכה מפורשת בפ"י אלמדארי לכתובות (ב:) בשם רבינו יוסף בן יהודה, וז"ל: ופירוש אשר צג זוג בגן עדן, כמו וַיֵּצֵא אֶת הַמָּקֻלוֹת (בראשית ל, לח), מענין העמדה. ופירוש זוג, על חוה הוא אומר, שהיתה זוג של אדם הראשון. ופירוש במעין חתום, כעין משל לפתחה של אשה, שאותו מקום סתום הוא בעודה בתולה. וחתם בה בזרעו של אברהם אבינו, לאפוקי מאומות העולם שאין משמרות בתוליהן. עכ"ל. וכע"ז פ"י ר"ד אבודרהם (הל' ברכות, שער ט ד"ה ברכת בתולים), אלא שהוא פ"י את הנוסח 'צג אגוז', וז"ל: אגוז, על שם (שיה"ש ו, יא) אֶל גִּנַּת אֶגְזוֹ יִרְדְּתִי, שאמר הקב"ה שנקרא חתן, על כנסת ישראל שנקראת כלה. ועל הרבה דברים נמשלה כלה לאגוז. עכ"ל, ע"ש.

36 הלכה זו היא הדינים העולים מסוגית הגמ' בדף ט ע"ב-י ע"א.

אויזניקה³⁷, דאמר רבא חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה. וכי אייחד ליה בהדה לא מצי טעין, דאיתרע חזקה.³⁸

איבעיא להו (נדה מה.), הני בתולים מיזל אזלי ואתו, או דילמא איתצורי הוא דלא מיתצרי [אלא] לאחר שלש שנים.³⁹ תא שמע, דאמר רב חסדא⁴⁰ פחות מיכן כנותן אצבע בעין, מה עין מדמעת וחוזרת ומדמעת אף הכא נמי מדמעת וחוזרת ומדמעת, אלא לאו שמע מינה בתולים מיזל אזלי ואתו, שמע מינה.

ה והיכא דטרח בכל מילי וכתב כתובה ומסרוה לחופה, ומן קמי דליעול לחופה שכיב אביו של חתן או אמה של כלה, ואיכא קמיה תרתי מילי דמצוה, חדא בעילה וחדא

שינויי נוסחאות

דאמר רבא. בכי"מ נוסף מאי טעמא דאמר רבא (וכ"ה בד"ו בלי דאמר רבא). דאיתרע חזקה. בד"ו דאיתרע חזקה. איתצורי הוא דלא מיתצרי. בד"ו דלא איתצרי. בגמ' שלפנינו הגירסא איתצורי הוא דלא מתצדי, אולם גירסת הרמב"ן (כ"ה בכת"י), הרשב"א (כ"ה בכל ארבעת כתי"י למס' נדה) והריטב"א (כצ"ל שם) והמאירי וכמה כת"י בגמ' כגירסת רבינו. בכי"מ (בטעות) איתרצויי הוא דלא מיתרצוי. [אלא]. נוסף ע"פ שאר עה"נ. אצבע בעין. בכי"מ נוסף (בטעות) דמי. מדמעת וחוזרת ומדמעת, אלא לאו שמע מינה. חסר בכי"מ, ועיין העו"ב הערה 40. ואתו. נשמט בכי"מ.

ה תרתי. בד"ו תרתי. בעילה. בכי"מ וד"ו בעילת מצוה. ליקבר. בכי"מ מיקבר. מי. בכי"מ ובד"ו הרי, כבגמ' לפנינו. פתו אפרייה כו'. בד"ו נוסף וטבחו טבוח וכולי בהלכות אבל (דהיינו שהובאה כל הבריייתא בהל' אבל סימן כב). בכי"מ כולי כתיבא בהלכות מועד.

37 פ' הוצאותיו (עי' ב"ב:). ונראה, דאין כונת רבינו להוצאותיו ממש דהיינו הוצאות הסעודה, מכמה טעמים: חדא, דאין נאמינו ע"פ חזקה להוציא ממנה ממון (וכן הקשה הר"ד בפסקיו). ועוד, שאין זה אלא גרמא. ועוד, שא"כ ליכא לחזקה, דהא אינו מפסיד הסעודה חינם (עי' רש"י), שאם ימצא פ"פ יקבל החזר כל הוצאותיו מהאשה. ועוד, דבגמ' (ט:) איתא 'נאמן להפסידה כתובתה', ונחלקו הראשונים (עי' רי"ף ומשם בארה) אם מפסידה רק עיקר כתובה או גם תוספת, אך להוציא מן האשה מהיכא תיתי (וכן הקשה רא"ש טרוב אות ה). ומכח חלק מקושיות אלו פ' בהגהות בן אריה (אות ב) דהא דפטור מתשלום כתובתה מיקרי דשקיל הוצאותיו. ויש לחזק דבריו ע"פ דברי הריטב"א (י. ד"ה חזקה), שכתב דאי לאו חזקה דאין אדם טורח וכו' לא היה נאמן להפסידה כתובתה, כי אית לה רובא (דרוב נשים נישאות בתולות) וחזקה (דהיא בחזקת בתולה), ועדיפא מחזקה דממונא ידידיה, ע"כ. וא"כ ברגע שנשאה כבר התחייב בתשלום כתובתה (אם ימות או יגרשנה), וכל העומד ליגבות כגבוי דמי, וכשטוען טענת בתולים, נמצא שנוטל הוא הוצאות הכתובה. ולפ"ז יש לדחות מש"כ בשו"ת יבי"א ח"ב (אה"ע סי' ח אות ד) לדמות דברי רבינו לדברי התוספות (ט: ד"ה לא), ע"ש.

38 פשט דברי רבינו מורין שאפילו נתיחד עמה פעם אחת באקראי, איתרע חזקתיה ואין לה טענת בתולים. וזה שלא כמש"כ השיטמ"ק (ד"ה ולי נוחין) לדעת רש"י שאם נתיחד עמה פעם או פעמיים דרך עראי לא חיישינן שמא בעל יוכל לטעון טענת בתולים. ועי' הפלאה בקו"א (סי' סח ס"ק ה) ויבי"א ח"ג (אה"ע סי' יז אות ב).

39 פירוש הספק לגירסת רבינו הוא כדברי המאירי, וז"ל: שאלו בסוגיא זו בבתולים של קטנה פחותה מבת שלש אי מיזל אזלי ואתו, ר"ל שנוצרים הם משעת לידה אלא שהם חוזרין אחר שנעקרו, או דילמא איתצורי הוא דלא מתצרי, ר"ל שאינם נוצרים כלל עד שלש שנים. עכ"ל. וכן פירש בבן אריה (אות ג).

40 בגמ' שלפנינו הגירסא אמר רב חסדא, ת"ש, פחות מכאן כנותן וכו' (ע"ש), ומשמע שרב חסדא פושט הספק שבגמ' מדויק במשנה. אולם לגירסת רבינו הגמ' פושטת את הספק על פי דברי רב חסדא שעל המשנה.

מיקבר שיכביה, ליקיים ברישא בעילת מצוה והדר ליקבר שיכביה, דתנאי (כתובות ג:) מי שהיתה פתו אפוייה כו'.

ו ובר ישראל דנסיב איתתא, מיחייב בלבושה ובכסוייה ובכל מילה, וחייב בקבורתה, ואי קא מישתביא, אי ישראל הוא פריק לה ויתבא תותיה, ואי כהן הוא דאסירא ליה שבוייה, דאשת כהן אסירא אפילו באונס, פריק לה ומהדר לה לדוכתה. ואי מיקצרא⁴¹, מיחייב למיתן אגרא לאסירא, דתנן (כתובות מו:) חייב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה, ותנן (שם נא.) לא כתב לה ואם תשתבאין אפרוקינך ואותיבינך לי לאינתו, ובכוחה אהדרינך למדינתך, חייב שהוא תנאי בית דין. לקתה חייב לרפותה.

וכי היכי דהוא משועבד לה כי היכי דקאמרינן, היא נמי משעבדא ליה, דתנן (שם נט:) ואילו מלאכות שהאשה עושה לבעלה, טוחנת ואופה ומכבסת ומבשלת ומניקה את בנה [ומצעת את המיטה] ועושה בצמר.

ז אמר רב [הונא] אמר רב (כתובות נח:), יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניוזנת ואיני עושה, מאי טעמא, עיקר מזונות משום תקנתא דאשה הוא דתקון רבנן, ולא משום דמעשה ידיה לבעלה הוא דתקון רבנן, והאי דאקנינהו רבנן למעשה ידיה לבעלה, לאו משום דניזונה, אלא דאי ניחא לה ומיתזנא מיניה תתן לו מעשה ידיה, הילכך אי אמרת איני ניוזנת ואיני עושה הרשות בידה. והתנאי תיקנו מזונות תחת מעשה ידיה, איפוך תיקנו מעשה ידיה תחת מזונות.⁴²

שינויי נוסחאות

ו מילה. בכי"מ צורכה. ויתבא. בד"ו ובכ"מ ויתבה. ואי כהן הוא. בד"ו נוסף (ו)אף על גב. מיקצרא. בכי"מ מיתקצרה. בד"ו וכי"מ נוסף וצריכא אסירא. למיתן אגרא. חסר בכי"מ. לאסירא. בד"ו ובכ"מ נוסף דטרח בה. ואם תשתבאין. בד"ו ובכ"מ דאם תשתבאי. וכ"ה בכמה כת"י בגמ'. חייב שהוא. בד"ו ובכ"מ חייב מפני שהוא. לקתה. בד"ו ובכ"מ ותנן לקתה (בכ"מ לקת).

כי היכי דקאמרינן. בכי"מ דקאמרינן. [ומצעת את המיטה]. נשמט כאן בכי"ר, אולם ישנו לקמן סי' צח (ד"ה ואילו מלאכות). כאן בד"ו ומצעת המיטה (אולם לקמן איתא כבכ"ר). בכי"מ ומצעת לו את המטה.

ז רב [הונא]. כ"ה בד"ו ובכ"מ, ובכ"ר איתא רב יהודה, אולם גם הוא גורס כן להלן 'והילכתא כרב הונא'. מזונות. ליתא בכי"מ. משום דמעשה ידיה. בד"ו דמעשה ידיה. בכי"מ משום עיקר מעשה ידיה. והאי דאקנינהו רבנן. נשמט בכי"ר מחמת הדומות. דניזונה. בכי"מ דניזונת (מינה בד"ו). ידיה הילכך... תחת מעשה ידיה. נשמט בכי"מ כנראה מחמת הדומות.

41 פי' חלתה. חולים מיקרו 'קצירי' לפי שנפשם קצרה מחמת חוליים (ר"ן נדרים מט:).

42 רבינו האריך כאן בפ' הגמרא, כנראה לאפוקי מהכתוב בהלכות פסוקות (הל' כתובות, עמ' רפא) וז"ל, יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניוזנת ואיני עושה, מאי טעמא, תקינו לה מזונותיה תחת מעשה ידיה. עכ"ל. ובאמת שהוא היפך מה שכתוב בגמ' וכמו שהביא רבינו.

והילכתא כרב הונא אמר רב⁴³, לאפוקי מד' שמעון בן לקיש, [דאמר ר' שמעון בן לקיש (ש) (לא) מתוך שיכול לכופה לעשות בצמר על מעשה ידיה, אלמא קסבר ר' שמעון בן לקיש עיקר תקנתא מעשה ידיה לבעל, ולית הילכתא כוותיה.

ח והיכא⁴⁴ דאשכחא מציאה, שוויה רבנן דבעל משום איבה, ולא לימא פליגא דעתא מיניה.

והיכא⁴⁵ דאייתא ליה ארעא, אכיל בעל פירות כמה דאיתא בחיי חלופי פרקונה, [ולבית דמיתא ירית לארעא גופה.

והיכא דכתבו לה כתובה מנכסי דבית נשא, כי מתה ירית לה בעל לההיא כתובה דבית נשא] חלופי קבורה.

והיכא דאייתא בעירא או אמתא מבי נשה ואוליד, ההוא וולד בין דאמתא בין דבעירא דבעל הוי, דתניא (כתובות עט:) ולד בהמת מלוג דבעל, ולד שפחת מלוג לאשה. חנניה אומר, עשו [ולד] שפחת מלוג כוולד בהמת מלוג, [מה וולד בהמת מלוג] לבעל, אף ולד שפחת מלוג לבעל. אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל, הלכה כחנניה. אמר רבא, ומודה חנניה שאם נתגרשה ואיתנהי לולדות, נותנת דמים ונוטלתן מפני שבח בית אביה. אמר רבא אמר רב נחמן, הכניסה לו עז לחלבה ורחל לגיזתה ותרנגולת לביצתה, אוכל והולך עד שתכלה הקרן.

שינויי נוסחאות

[דאמר ר' שמעון בן לקיש]. כן איתא בד"ו ובכ"מ, ונראה שנשמט מכ"ד מחמת הדומות, וראה הערה הבאה. (לא) מתוך. 'לא' ליתא בד"ו ובכ"מ. ושם במקור היה כתוב "דא" דהיינו 'דאמר' וכגירסת השאלות (פרשת משפטים שאלתא סח), והמעתיק טעה וכתב "לא", וא"כ חסרון התיבות 'דאמר ר' שמעון בן לקיש' אינו טעות הדומות. לעשות בצמר. ליתא בד"ו ובכ"מ. עיקר תקנתא מעשה ידיה לבעל, ולית הילכתא כוותיה. נשמט בכ"מ, וכן 'והיכא דאשכחא' בקטע הבא.

ח ולא לימא פליגא דעתא. בד"ו דלא (וכ"ה בכ"מ) לימא בעל פליגא דעתא מיניה.

דאיתא. בד"ו דאיתא. בכ"מ דאיתא. [ולבית דמיתא... לההיא כתובה דבית נשא]. כ"ז נשמט בכ"ד וישנו בד"ו, וכ"ה בכ"מ בשינויים קלים, מלבד תיבות "כי מתה... דבית נשא" שנשמטו מחמת הדומות.

והיכא דאייתא בעירא. בד"ו והיכא דאיתא ליה בהמה או אמתא. [ולד]. כ"נ דצ"ל כדאיתא בגמ'. ובכ"מ כתוב כך: עשו ולד כולד שפחת בהמת מלוג, ונראה שהסופר דילג תיבות 'שפחת מלוג' וכשהרגיש בטעותו כתב רק 'שפחת', מ"מ למדנו שגרס תיבת 'ולד'. [מה וולד בהמת מלוג]. כ"ה בד"ו, ונשמט מכ"ד מחמת הדומות. בכ"מ חסר 'מה וולד בהמת מלוג לבעל אף ולד שפחת מלוג לבעל'. אמר רב הונא. בד"ו ובכ"מ ואמר רב הונא. רבא. וכ"ה בכ"מ. בד"ו רבא.

ותרנגולת לביצתה. בכ"מ נוסף ודקל לפירותיו, כדבגמ' לפנינו.

43 הוא פסק הגמ' (ק:): בהדיא, ובשאלות פרשת משפטים שאלתא סח.

44 דין מציאת האשה לבעלה מפורש במשנה דף סה ע"ב.

45 דינים אלו שהבעל אוכל פירות נכסי מלוג, ושירוש את אשתו (את כתובתה ואת נכסי מלוג שלה) מפורשים במשנה סה: ובגמ' מז ע"ב.

ט איתמר (יבמות סו.), המכנסת שום לבעלה, היא אומרת כל"י אני נוטלת והוא אומר דמים אני נותן, הדין עם מי, רב יהודה אמר הדין עמה, ר' אמי אמר הדין עמו. רב יהודה אמר הדין עמה, מפני שבח בית אביה דידה הוי. ר' אמי אמר הדין עמו, כיון דאמר מר אס מתו מתו לו ואס הותירו הותירו לו, ברשותיה קיימי וכי דידה הוי דמי. תניא כוותיה דרב יהודה, המכנסת שום לבעלה ורצה בעל למכור, לא ימכור. ולא עוד, אלא אפילו הכניס לה שום משלו ורצה בעל למכור, לא ימכור. מכרו שניהם לפרנסה, זה היה מעשה לפני רבן שמעון, ואמר בעל מוציא מיד הלקוחות.

אמר רבא אמר רב נחמן, הלכה כרב יהודה מפני שבח בית אביה.

ההיא איתתא דעיילא ליה [לגברא] איצטלא דמילתא בכתובתא, שכיב, שקלוה יתמי [פרשוה] אמיתנא, אמר רבא קנייה מיתנא. א"ל בנאי בריה דרב יוסף בריה דרבא לרב כהנא, והאמר רבא אמר רב נחמן הלכה כרב יהודה, א"ל מי לא מודי רב יהודה היכא דמחוסר גוביינא אי מיגניב או מובד מיחייבי יתמי לשלומי, כיון דמיחייבי יתמי לשלומי, הילכך ברשותיהו קאי. רבא לטעמיה, דאמר הקדש, חמץ ושחרור מפקיעין מידי שיעבוד.

אמר רב יהודה הכניסה לו שני כלים באלף זוז ושבחו ועמדו על שני אלפים אחד נוטלתו בכתובה ואחד נותנת דמיו ונוטלתו מפני שבח בית אביה.

שינויי נוסחאות

ט דידה הוי... וכי דידה הוי דמי. בד"ו ובכ"מ דידה הוי... וכי דידה דמו. והנכתב בכ"ר 'הוי דמי' הוא ט"ס וצ"ל או 'הוי' או 'דמי' (ובכתה"י בגמ' איתא שתי גרסאות אלו). ורצה. בד"ו ובכ"מ **אס רצה**. רבן שמעון. בכ"מ רבן גמליאל. בד"ו רבן שמעון בן גמליאל.

מפני שבח בית אביה. בד"ו איתא הכי אמר רבא אמר רב נחמן, הלכה כרב יהודה שאמר משום שבח בית אביה דידה הוי. אמר ליה רבא לרב נחמן, והתניא כוותיה דרבי אמי, אמר ליה, אף על גב דתניא כוותיה דרבי אמי, **מסתבר טעמא דרב יהודה משום שבח בית אביה**. אולם קשה לגירסא זו מה הוסיף רב נחמן בתשובתו לרבא, שהרי כבר ביאר טעם לדבריו. ונראה שמתיבות 'א"ל רבא' עד הסוף הוא הוספה מהלכות פסוקות (הל' כתובות, עמ' רעט), ששם ליתא לתיבות 'שאמר משום שבח בית אביה דידה הוי', ורבינו שקיצר דבריו השמיט שאילת רבא, ונתן את טעם דברי רב נחמן בתוך דבריו הראשונים.

[לגברא]. בכ"ר (וכ"ה גם בגמ' כת"י מינכן), איתא **לגביה**, אולם בד"ו ובכ"מ 'לגברא' (וכ"ה גם בגמ' לפנינו ובה"פ). שינוי זה חוזר על עצמו כמה פעמים להלן ותוקן בכולם דלא כבכ"ר, כי אל שאר עה"נ מצטרף לקמן כ"ג שגם בו הנוסח 'לגברא'. בכתובתא. בד"ו ובכ"מ **בכתובתה**, וכ"ה בה"פ. [פרשוה]. ע"פ ד"ו. בכ"מ **פרסיה**. בכ"ר **פרסי**. בנאי. בד"ו **ננאי**. בכ"מ **אחא**. א"ל מי לא. א"ל חסר בד"ו ובכ"מ. גוביינא. בד"ו **גוביינא**. מיגניב או מובד. בד"ו או **אבד**, בכ"מ **איגנב** או **נאבד**. מיחייבי. בד"ו ובכ"מ **לא** מחייבי, כגירסת הרי"ף וחלק מכתה"י בגמ'. כיון דמיחייבי יתמי לשלומי. נשמט בד"ו ובכ"מ מחמת הדומות. רבא לטעמיה דאמר. בד"ו ובכ"מ דאמר **רבא**.

באלף זוז. חסר בד"ו. בכתובה. בד"ו ובכ"מ **בכתובתה**.

י' ואילו איתתא [דהו] מסקין בה זוזי בלא שטרא מן קמי דתהוי לגברא והוה לה ארעא, ולבסוף אנסיבא לגברא ועילת ליה ההיא ארעא לבעל, בעל אכיל פיירי⁴⁶ בחיה, וכה⁴⁷ מיתא קני [גופה]⁴⁸. ואתא בעל חוב דאזופה זוזי לההיא אתתא וקא תבע זוזי [מבעל], מחייב בעל למפרעיה לההוא בעל חוב זוזי ממונא⁴⁹ דההיא איתתא. דשלח ליה אבות בר גניבא לרבא⁵⁰ (ב"ב קלט.), ילמדנו רבינו לוותא ואכלה ועמדה ונשאת מהו, בעל לוקח האוי או יורש האוי. ופשט רבא מדתני ר' חייא, דתאני ר' חייא נשאו גדולות לבעל ישאו קטנות מבעל, אלמא קסבר רבא בעל חוב מפרע זוזי מיהא ארעא, ואע"ג דמשנינן אימא לך הא דתאני ר' חייא לא תפשוט מנה, [דהויא] לה פרנסת בעל, ופרנסת בעל קלא אית לה, אלא מן קושואתא ומשינוי⁵¹ דמשנינן לקמן⁵², בעל חוב דאשה גבי זוזי מן

שינויי נוסחאות

י' ואילו איתתא. בספר "רב ניסים גאון - חמשה ספרים" (עמ' 175) הובא מכתב שנכתב מתלמיד לרבו (אלא שהמעתיק לא ציין את שם החכם אליו מוען המכתב והסתפק ב'פלוגי'), ובו הועתק קטע קצר מהלכות גדולות שלפנינו. מטרת ההעתקה אינה ברורה (ההמשך שם אינו קשור לענין), ואולי רצה לדעת את דעתו אם הלכה כה"ג או לא (עי' העיר"ב הערה 59). העתקה זו קרויה כאן בשם 'העתקת תלמיד'. וכיון שנמצא בו כתיב המתאים לתקופת הגאונים, וגם רוב שינויי הנוסח שבו מסתייעים מד"ו וכ"מ, קבענוהו בפנים. [דהו]. ע"פ ד"ו וכ"מ. בהעתקת תלמיד דהו. בכ"ר דמסקין. בלא שטרא מן קמי דתהוי לגברא. וכ"ה בכ"מ. בכ"ר ובד"ו מקמי דתהוי לגברא בלא שטרא. והוה לה ארעא. בכ"ר והות. ועילת. בכ"ר ועיילא. לבעל. וכ"ה בד"ו, בכ"ר ובכ"מ חסר. פיירי בחיה. בשאר עה"נ בחייה. מיתא. בכ"ר מתה. קני [גופה]. ע"פ שאר עה"נ. בהעתקת תלמיד גופיה. ואתא. וכ"ה בד"ו. בכ"ר ובכ"מ ואתי. וקא תבע זוזי. בכ"ר תבע ליה זוזי. זוזי [מבעל]. ע"פ שאר עה"נ. בהעתקת תלמיד לבעל. מחייב בעל. 'בעל' ליתא בכ"ר. לוותא ואכלה. בשאר עה"נ לוותה. ועמדה ונישאת מהו. 'מהו' חסר בכ"ר. ופשט רבא. בכ"ר ופשט ליה רבא. ופשט רבא... קטנות מבעל אלמא. נשט בכ"מ. גדולות לבעל. נשט בכ"ר. [דהויא] לה. ע"פ שאר עה"נ (בכ"ר בלי 'לה'). בהעתקת תלמיד ההיא לה. פרנסת בעל ופרנסת בעל. בכ"ר פרנסת הבעל ופרנסת הבעל. אלא מן. 'אלא' חסר בכ"ר, ולפי ריהטא

46 - פיירי (וכ"ה בשאר עה"נ).

47 - וכד (וכ"ה בשאר עה"נ).

48 רבינו בדבריו 'בעל אכיל פיירי בחייה וכד מתה קני גופה' חזר על דין נכסי מלוג שכבר כתב למעלה, ושמא הוא כדי להדגיש שהנידון כאן אינו אלא על נכסי מלוג, ולא על נכסי צאן ברזל שבהם ודאי דין הבעל כלוקח (וכ"ה הרי"ד בפסקיו).

49 - מממונא. וכ"ה בכ"מ ('ממונא'). בכ"ר 'ממונא', ומם נוספת בתליה בין השיטין. בד"ו 'מממונא'.

50 סוגיא זו נתפרשה ע"י רב נטרונאי גאון בתשובה (תשובות רב נטרונאי גאון סי' תקנט, וש"נ).

51 - מקושייתא ומשנויי. בכ"מ 'מן קשוותא ומן שינויי'. בד"ו 'מן קושיאתא ומן שינוי'. בכ"ר 'מן קשייתא ומן שינוי'.

52 בסוף הסוגיא (קלט): מקשה הגמ' אדברי רב אשי שם 'הא גבי דר' יוסי בר' חנינא דאיכא פסידא ללקוחות ושויהו רבנן כלוקח', ומתוצ' התם אינהו אפסידו אנפשייהו, כיון דאיכא בעל לא איבעי להו למיזבן מאיתתא דיתבא תותי גברא'. ומשמע מקושיית הגמ' שבמקום שיש הפסד ללקוחות (או ללוויים) צריך להיות דין הבעל כיוורש, ומתירוץ הגמ' משמע שאם לא היתה יושבת תחת בעל, לא חשיבי 'אפסידו אנפשייהו'. וא"כ בנידון דידן שהמלוה הלוה לאשה קודם שנישאה, דינא דחשיב הבעל כיוורש משום פסידא דמלוה, וגובה המלוה מקרקע שהעלתה לבעלה. וכע"ז פירש בהגהות בן אריה (אות ז).

ארעא דעילת לה⁵³ לבעל, בין איתה לאיתתא בחיי, [ובין בתר דמיתה כי יתבה תותי גברא]⁵⁴. והילכתא, לוותה ואכלה בין בשטר ובין בעל פה, משלם בעל מנכסי אשתו בין בחיי אשתו ובין לאחר מיתת אשתו.⁵⁵ והני מילי דעיילת ליה מקרקעי, אבל מטלטלי לא משלם.^{56, 57}

שינויי נוסחאות

דלישנא נראה כי הוא מיותר. °לבעל. עד כאן העתקת התלמיד, מכאן ע"פ כ"ר. [ובין בתר דמיתה כי יתבה תותי גברא]. ע"פ ד"ו, מלבד 'דמיתה' שבד"ו איתא דמית (וראש"ט תינקן דמיתה). בכי"מ ובין דמית ובין יתבה תחות גברא. בכי"ר בין דבתר דמיתה כי יתבא תותיה גביה. ותוקן 'גברא' כנזכר למעלה, ע"פ ד"ו ובכי"מ כאן, וכי"ג דלקמן, וממילא תוקן 'תותי' (כמו 'תחות') שפירושו 'תחת', במקום 'תותיה' שפירושו 'תחתיו'. אבל מטלטלי לא משלם. בד"ו ובכי"מ נוסף: מאי טעמא, דמאן דמוזיק זוזי, אדעתא דארעא מוזיק ולא אדעתא דמטלטלי, דמטלטלי מחוסרי גוביינא אינון.

53 - ליה (וכ"ה בשאר עה"נ).

54 ר"ל שמתה כשישבה תחת בעלה, ולא נתגרשה הימנו קודם לכן.

55 לענ"ד משפט זה הוא הוספה מאוחרת, חדא, שזוהי חזרה על מה שכבר נכתב ללא סיבה, ועוד שכתוב כולו בלשה"ק כאשר כל הקטע (לפני ואחרי) כתוב בארמית. ועוד, שכאן נוסף 'בין בשטר בין בע"פ', כאשר בתחילת הסימן כתוב דאירי 'בלא שטרא'. ואין לומר דמה בכך הלא אם בלא שטר צריכה לשלם, כל שכן בשטר שצריכה, שהרי רבינו סיים 'והני מילי דעיילת ליה מקרקעי, אבל מטלטלי לא משלם' ואי אפשר לומר שחוזר דין זה על מלוה בשטר, כי אם כתבה בשטר 'מטלטלי אגב מקרקעי' גם המטלטלין משתעבדים כקרקעות, כמבואר בשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן סי' נו, והובא בכ"י סי' צא). וכבר הרגיש בזה רא"ש טרובי בהגהותיו. וגם המאירי כתב שלאחר תקנת הגאונים מטלטלין משתעבדים לבעל חוב במלוה בשטר כקרקעות.

56 וכ"כ הרשב"א בתשובה (המיוחסת לרמב"ן סי' נו), וכ"מ במאירי. וזהו דלא כהתוס' בנדרים (לה: ד"ה שכן כתב) שכתבו שלאחר שתקינו הגאונים להיות מטלטלי כמקרקעי, צריך לפרוע גם ממטלטלין שהכניסה לו.

57 נחלקו רבותינו הראשונים בסוגיא זו, הרי"ף (עמ' קעה) ס"ל דהויא בעיא דלא איפשטא, ולכן המלוה אינו יכול לגבות מהבעל. ויש אומרים שנפשט הספק, וסבירא לה לגמ' שגם בענין זה דין הבעל כיוורש, והמלוה מוציא מתחת ידו נכסי מלוג של אשתו המשועבדים לו. וזוהי דעת רבינו, וכן פסק רב שמואל בן חפני בספר הערבות והקבלנות (תורתן של גאונים עמ' 202). והרמ"ה בפירושו האריך לבסס ולחזק פסק זה, ולדחות טענות החולקים. וכן פסקו רשב"ם (קלט: ד"ה דיתבא) ובשם רבינו חננאל, ראב"ן (מהד' דבליצקי ב"ב סי' תטט, ובתשובות סי' תר), ראב"ה (מהד' דבליצקי ב"ב סדר ישועות סי' אלף לז ד"ה אבל אם), אור זרוע ובשם רבינו ברוך מארץ יון (ב"ב סי' קנ. ואע"פ שבב"ב סי' שז פסק כהרי"ף, סוגיא בדוכתא עדיפא, וגם בב"ב האריך בזה קצת, ועוד שבב"ב כתב שדעת רבינו שמואל (רשב"ם) כדעת הרי"ף, אע"פ שהוא עצמו כתב בשמו איפכא בב"ב (וכבר העירו על סתירות רבות באו"ז במבוא לאו"ז מהדורת מכון אור עציון, ע"ש). וראה להלן על ספר 'עץ חיים'), בנו מהר"ח או"ז, הגהות אשר"י (סי' נו, ובב"ב פ"ח סי' ט), תוספות ישנים, תוס' בנדרים (לה: ד"ה שכן כתב), הריטב"א (וכתב ודע דעת ר"י נר"ו), העיטור, הרי"ד בפסקיו (שהאריך בכך שלא כדרכו) והרי"א. וכתב הש"ך (חומ"ס סי' קיב ס"ק ו) שהמדקדק היטב בסוגיא יראה שהעיקר כדעה זו. לעומתם, ס"ל כהרי"ף: ר"י מיגאש, הרמב"ם (הל' מ"ל פכ"ו ה"ב). והנה אע"פ שהרי"ף ס"ל שאין המלוה גובה מספק, תלמידו הרי"ם מיגאש פסק בתורת ודאי שבעל כלוקח הוי, ולא מחמת ספק (וכבר הרגיש בזה המאירי). וא"כ, אפשר שגם הרמב"ם פסק בתורת ודאי, ולא כמו שביאר הרב המגיד שם שהוא משום דבעיא דלא איפשטא היא בגמ'. הרשב"א (שביאר היטב את צדדי הספק, ע"ש), ר' יצחק קרקושא, ספר התרומות (שער נח אות א), ר' ישמעאל בן חכמון, המאירי (אע"פ שהביא שתי הדעות, משמע שנוטה לדעת הרי"ף), ר' חיים הצרפתי בספרו 'עץ חיים' (דיני מלוה ופיקדון סי' נ. ולענ"ד אין להביא ממנו ראיה, כי פסקו מושתת על דברי האו"ז בב"ב נ"ל, ושמה אילו ראה שהוא"ז לא פסק כך בסוגיא, היה חוזר בו), מהר"ם מרוטנבורג בתשובה (מהדורת מכון י-ם ד"ל סי' שלח) ובשם ר"י ורבינו ברוך בר' יצחק, ובתשובה אחרת (מהדורת מכון י-ם ד"ב סי' נז) בשם ר"ת, סמ"ג (עשין סו"ס צד), מרדכי (רמז תקצח) ובשם רבינו אלחנן, ריקאנטי (סי' תקט, ומשמע שנוטה לדעת הרי"ף), הרא"ש (סי' נו), הטור (אה"ע סי' צא ס"ד), רבינו ירוחם (ספר מישרים נתיב כג סוף ח"ו) והאגודה (ב"ב סי' קפה), וכ"פ בשלחן ערוך (שם).